В. П. Красней

Беларуская мова ў табліцах і схемах

Для школьнікаў

8-е выданне

Мінск • «Аверсэв» • 2020

Лічэбнік як часціна мовы

Агульнае граматычнае значэнне	Абазначае { абстрактны лік: пяць, сто, мільён; колькасць прадметаў: сем, сто трыццаць; парадак прадметаў пры іх лічэнні: пяты, мільённы
Адказвае на пытанні	колькі? → дваццаць, пяцьдзясят адзін, сямёра; які? каторы? → шосты, сто сорак пяты
Марфалагічныя прыметы	• Большасць лічэбнікаў, што абазначаюць колькасць прадметаў, акрамя адзін, два, абодва, паўтара, тысяча, мільён, мільярд, не маюць роду. • Амаль усе не маюць формаў ліку (акрамя адзін, тысяча, мільён, мільярд). • Усе (за выключэннем дзевяноста, паўтара, паўтары) скланяюцца
Сінтаксічная роля	Дзейнік: Дзесяць дзеліцца на пяць і на два. Выказнік: Пяць на шэсць — трыццаць. Азначэнне: Ішоў дзясяты год. Дапаўненне: Пяць не дзеліцца на два. Акалічнасць: З'яўлюся ў адзінаццаць.
Лічэбнік спалучаецца з назоўнікам, і гэтае спалучэнне з'яўляецца адным членам сказа: Пяцёра коней пасвіліся на поплаве.	

Разрады лічэбнікаў

Паводле значэння	колькасныя	абазначаюць: 1) цэлыя лікі ці пэўную колькасць прадметаў (пэўна-колькасныя): пяць, мільён; дваццаць сшыткаў; 2) колькасць аднародных прадметаў як адно цэлае (зборныя): пяцёра ласёў; 3) частку цэлага ці цэлае і частку (дробавыя): адна пятая, пяць цэлых, сем дзясятых

© ТДА «Аверсэв»

Паводле значэння	парадкавыя	указваюць на парадкавы нумар прадмета пры лічэнні (пяты дом, сёмы дзень) ці месца прадмета ў шэрагу аднолькавых (Васіль вучыцца ў дзявятай школе г. Мінска.)
Паводле саставу	простыя	маюць адзін корань (пяць, сем, тысячны);
	складаныя	маюць дзве асновы (пяцьдзясят, сямісоты);
	састаўныя	утвораныя спалучэннем простых ці складаных лічэбнікаў (трыццаць тры, трыста сорак пяты)

Скланенне лічэбнікаў

Склон	Скланенне лічэбніка адзін (як прыметнікі з цвёрдай і зацвярдзелай асновай)			
	Адзіночны лік			Множны лік
	м. р.	н. р.	ж. р.	
Н.	адзін□	адно	адна	адны
Р.	аднаго		адной (-ае)	адных
Д.	аднаму		адной	адным
В.	як Н. або Р.		адну	як Н. або Р.
Т.	адным		адной (-ою)	аднымі
М.	(аб) адным		адной	адных

© ТДА «Аверсэв»

Склон	Скланенне лічэбнікаў два (дзве), тры, чатыры			
	два (м. і н. р.)	дзве (ж. р.)	тры	чатыры
Н.	два	дзве	тры	чатыры
Р.	двух	дзвюх	трох	чатырох
Д.	двум	дзвюм	тром	чатыром
В.	як Н. або Р.		як Н. або Р.	
Т.	двума	дзвюма	трыма	чатырма
М.	(аб) двух	дзвюх	трох	чатырох

Пры лічэбніках два, тры, чатыры назоўнікі ўжываюцца ў форме назоўнага склону множнага ліку: два алені, тры бярозы, чатыры буслы

Склон	Скланенне лічэбнікаў 5—10, 11—20, 30 (скланяюцца, як назоўнік радасць)			
Н.	пяць□	восем□	пятнаццаць□	трыццаць□
Р.	пяці	васьмі	пятнаццаці	трыццаці
Д.	пяці	васьмі	пятнаццаці	трыццаці
В.	пяць□	восем□	пятнаццаць□	трыццаць□
Т.	пяццю	васьмю	пятнаццаццю	трыццаццю
М.	(аб) пяці	васьмі	пятнаццаці	трыццаці

Склон	Скланенне лічэбнікаў				
	40	90	100	50—80 (скланяюцца абедзве часткі)	200—900 (скланяюцца абедзве часткі)
Н.	сорак□	дзевяноста	сто	пяцьдзясят□	чатырыста
Р.	сарака	дзевяноста	ста	пяцідзесяці	чатырохсот□
Д.	сарака	дзевяноста	ста	пяцідзесяці	чатыромстам
В.	сорак□	дзевяноста	сто	пяцьдзясят□	чатырыста
Т.	сарака	дзевяноста	ста	пяццюдзесяццю	чатырмастамі
М.	(аб) сарака	дзевяноста	ста	(аб) пяцідзесяці	чатырохстах

© ТДА «Аверсэв»

Склон	Скланенне лічэбнікаў тысяча (як задача); мільён, мільярд (як завод)		
	Адзіночны лік		
Н.	тысяча	мільён□	мільярд□
Р.	тысячы	мільёна	мільярда
Д.	тысячы	мільёну	мільярду
В.	тысячу	мільён□	мільярд□
Т.	тысячай (тысяччу)	мільёнам	мільярдам
М.	(аб) тысячы	мільёне	мільярдзе
Склон	**Множны лік**		
Н.	тысячы	мільёны	мільярды
Р.	тысяч□	мільёнаў	мільярдаў
Д.	тысячам	мільёнам	мільярдам
В.	тысячы	мільёны	мільярды
Т.	тысячамі	мільёнамі	мільярдамі
М.	(аб) тысячах	мільёнах	мільярдах

Скланенне састаўных колькасных лічэбнікаў

(скланяецца кожнае слова)

Склон	Лічэбнік			
Н.	тысяча	дзевяцьсот□	пяцьдзясят□	дзевяць□
Р.	тысячы	дзевяцісот□	пяцідзесяці	дзевяці
Д.	тысячы	дзевяцістам	пяцідзесяці	дзевяці
В.	тысячу	дзевяцьсот□	пяцьдзясят□	дзевяць□
Т.	тысячай (тысяччу)	дзевяццюстамі	пяццюдзесяццю	дзевяццю
М.	(аб) тысячы	дзевяцістах	пяцідзесяці	дзевяці

Скланенне дробавых лічэбнікаў

(лічнік — як колькасны лічэбнік, назоўнік — як парадкавы)

Склон	Лічэбнікі	
Н.	дзве пятыя	тры цэлыя сем□ дзясятых
Р.	дзвюх пятых	трох цэлых сямі дзясятых
Д.	дзвюм пятым	тром цэлым сямі дзясятым
В.	дзве пятыя	тры цэлыя сем□ дзясятых
Т.	дзвюма пятымі	трыма цэлымі сямю дзясятымі
М.	(аб) дзвюх пятых	(аб) трох цэлых сямі дзясятых

© ТДА «Аверсэв»

Паўтара, паўтары, паўтараста

Паўтара спалучаецца з назоўнікамі мужчынскага і ніякага роду, паўтары — жаночага роду. Пры іх назоўнікі ўжываюцца ў адзіночным ліку, а ў давальным, творным, месным склонах — у множным ліку, а пры лічэбніку паўтараста — у множным ліку ва ўсіх склонах.

Склон	паўтара	паўтары	паўтараста
	м. і н. р.	ж. р.	м. р., н. р., ж. р.
Н.	паўтара метра	паўтары тоны	паўтараста метраў
Р.	паўтара метра	паўтары тоны	паўтараста метраў
Д.	паўтара метрам	паўтары тонам	паўтараста метрам
В.	паўтара метра	паўтары тоны	паўтараста метраў
Т.	паўтара метрамі	паўтары тонамі	паўтараста метрамі
М.	(аб) паўтара метрах	(аб) паўтары тонах	(аб) паўтараста метрах

Зборныя лічэбнікі

двое, трое, чацвёра, пяцёра, шасцёра, сямёра, васьмёра, дзявяцера, дзясяцера, абодва, абедзве, абое	
Абазначаюць	пэўную колькасць прадметаў як сукупнасць, як адно цэлае
Утвараюцца	-ой- (два + -ой- → двое), -ёр- (сем + -ёр- → сямёра), -ер- (дзесяць + -ер- → дзяся́цера)
Граматычныя прыметы	1) скланяюцца; 2) не маюць катэгорый роду і ліку
Спалучаюцца	1) з назвамі асоб мужчынскага полу, дзяцей, маладых істот: трое сяброў, чацвёра хлопчыкаў, пяцёра кацянят; 2) з назоўнікамі, якія ўжываюцца ў множным ліку ці абазначаюць парныя прадметы: дзявяцера сутак, трое дзвярэй; 3) са словамі *людзі, дзеці, коні, гусі, свінні*: сямёра людзей, двое коней; 4) з займеннікамі *мы, вы, яны, усе*: мы двое, усе пяцёра; 5) з субстантываванымі прыметнікамі: трое незнаёмых

© ТДА «Аверсэв»

Скланенне зборных лічэбнікаў
(двое — дзясяцера)

Склон	двое	трое	чацвёра — дзясяцера
Н.	двое	трое	сямёра
Р.	дваіх	траіх	семярых
Д.	дваім	траім	семярым
В.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Т.	дваімі	траімі	семярымі
М.	(у) дваіх	(у) траіх	(у) семярых
Двое, трое скланяюцца, як сінія; чацвёра — дзясяцера — як старыя			

Скланенне зборных лічэбнікаў
(абодва, абедзве, абое)

Склон	абодва	абедзве	абое
Н.	абодва	абедзве	абое
Р.	абодвух	абедзвюх	абаіх
Д.	абодвум	абедзвюм	абаім
В.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Т.	абодвума	абедзвюма	абаімі
М.	(у) абодвух	(у) абедзвюх	(у) абаіх

Скланенне парадкавых лічэбнікаў
(як прыметнікі з адпаведнай асновай і адпаведнага роду)

Склон	Лічэбнікі		
	простыя	складаныя (змяняецца апошняя частка)	састаўныя (змяняецца апошняе слова)
Н.	дзявяты	трохмільённы	сто дваццаць другі
Р.	дзявятага	трохмільённага	сто дваццаць другога
Д.	дзявятаму	трохмільённаму	сто дваццаць другому
В.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Т.	дзявятым	трохмільённым	сто дваццаць другім
М.	(у) дзявятым	(у) трохмільённым	(у) сто дваццаць другім

© ТДА «Аверсэв»

Сінтаксічная сувязь лічэбніка з назоўнікам

Асаблівасці сувязі	Прыклады
1. Лічэбнік адзін (адна, адно, адны) дапасуецца да назоўніка ў родзе, ліку і склоне	адзін вучань, адна сястра, адно дрэва
2. Лічэбнікі два (дзве), тры, чатыры, абодва (абедзве) звычайна ужываюцца з назоўнікамі ў форме назоўнага склону множнага ліку	два сталы, тры сасны, чатыры дрэвы **але:** дзве ракі, тры сястры
3. Лічэбнікі пяць, шэсць і г. д., акрамя састаўных, якія заканчваюцца на адзін, два, тры, чатыры, кіруюць назоўнікам у форме роднага склону множнага ліку	пяць прыпынкаў, трыццаць восем гадоў, сто сорак рублёў
4. Лічэбнікі тысяча, мільён, мільярд кіруюць назоўнікамі ў форме роднага склону множнага ліку	тысяча тон, мільён мурашак
5. Дробавыя лічэбнікі ўжываюцца з назоўнікамі ў форме роднага склону адзіночнага ліку	адна пятая даходу, тры пятыя вядра

Марфалагічны разбор лічэбніка

План разбору

1. Часціна мовы. Агульнае значэнне.
2. Пачатковая форма (Н. скл.).
3. Марфалагічныя прыметы:
а) нязменныя: просты, складаны ці састаўны; колькасны ці парадкавы; разрад (для колькасных);
б) зменныя: род (калі ёсць), лік (калі ёсць), склон.
4. Сінтаксічная роля.

© ТДА «Аверсэв»

Узор разбору

Чатыры браты пад адным капелюшом стаяць (Загадка).

Чатыры — лічэбнік, абазначае колькасць прадметаў: (колькі?) *чатыры* (браты).

Пачатковая форма *чатыры*, просты, пэўна-колькасны, ужыты ў назоўным склоне.

У сказе ўваходзіць у склад дзейніка.

Адным — лічэбнік, абазначае колькасць прадметаў.

Пачатковая форма *адзін*, просты, пэўна-колькасны, ужыты ў мужчынскім родзе, адзіночным ліку, творным склоне.

У сказе ўваходзіць у склад дапаўнення.

© ТДА «Аверсэв»